

Socialni kapital, socialna omrežja in politično vedenje: empirična študija

POVZETEK: Članek povzema novejše razprave na temo socialnega kapitala. Predlaga operacionalizacijo socialnega kapitala s pomočjo analize socialnih omrežij, kot alternativo članstvu v intermediarnih organizacijah in medosebnemu zaupanju. Prednost analize omrežij je, da omogoča razlikovanje med posamezniki in družbami z različnimi režimi socialnih omrežij/socialnega kapitala in ne le med tistimi z manj/več ali prisotnim/odsotnim socialnim kapitalom. Uporabnost operacionalizacije socialnega kapitala kot socialnega omrežja preverjamo na področju političnega vedenja. Na podlagi analize podatkov, zbranih za bivšo Jugoslavijo v sredini 1980-ih, pokažemo, da režim socialnih omrežij vpliva na socialno toleranco, na vključenost v konvencionalne oblike politične participacije in na značaj protestne akcije.

KLJUČNE BESEDE: socialni kapital, socialna omrežja, socialna toleranca, politična participacija

1. Uvod

Vzorci porazdelitve socialnega kapitala po svetu so izredno stabilni. Nizek socialni kapital je značilen predvsem za dežele vzhodne in srednje Evrope. Visok socialni kapital je najti v razvitih zahodnoevropskih deželah in severni Ameriki. Med njimi še posebej izstopajo skandinavske dežele. Ostale svetovne regije, Azija, Afrika, in Južna Amerika ležijo med tema dvema skrajnima vrednostima.

V zadnjih letih je nastalo kar nekaj mednarodnih podatkovnih baz, ki med drugim merijo tudi socialni kapital (World Values Studies, Eurobarometer). Standardni indikatorji za merjenje strukturnega vidika socialnega kapitala so vprašanja o članstvu in aktivnostih v prostovoljnih organizacijah. Kulturni vidik socialnega kapitala je merjen z vprašanjem o medosebnem zaupanju. Sintetična mera socialnega kapitala je ponavadi zmnožek strukturne in kulturne komponente. Vendar je ločevanje med strukturnim in kulturnim aspektom socialnega kapitala izredno pomembno, saj ta dva ne sovpadata nujno. Pippa Norris je v članku »Making Democracies Work: Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies« (2001) pokazala, da se južno ameriške in afriške dežele uvrščajo visoko, ko gre za strukturni vidik socialnega kapitala in nizko, ko gre za kulturni vidik. To pomeni, da je za te dežele značilna visoka stopnja članstva v prostovoljnih organizacijah, ki ne vodi v visoko medosebno zaupanje. Tudi visok socialni kapital v severni Ameriki (v ZDA in Kanadi) je predvsem posledica izredno visoke socialne participacije (to je,

vklučenosti v prostovoljne organizacije), ob zmerni stopnji zaupanja. Ravno nasprotno je značilno za azijske dežele, v katerih ljudje izražajo visoko stopnjo medosebnega zaupanja ob relativno nizki stopnji vključenosti v intermediarne strukture.

Vzhodna in srednja Evropa sta nizko tako, ko gre za socialno participacijo kot medosebno zaupanje. V zadnjih desetih letih je regija kot celota, prav tako pa tudi Slovenija, sicer doživela porast v članstvu v prostovoljnih organizacijah, vendar to ni pomembno vplivalo na rast medosebnega zaupanja. Ker podatki zbrani za Slovenijo v sklopu SJM raziskave o vrednotah v letu 1999 še niso javno dostopni, povzemamo ugotovitve iz Poročila o človekovem razvoju za Slovenijo, 2000 (Urad R Slovenije za makroekonomske analize). Avtorji ugotavljajo, da se je leta 1999 stopnja zaupanja v Sloveniji nekoliko zvišala: 17% vprašanih je menilo, da večini ljudi lahko zaupa (str. 54). Če upoštevamo objavljene podatke o stopnji zaupanja v Sloveniji v začetku in sredini 1990ih vidimo, da ne gre za pomembno zvišanje, ampak le za doseganje ravni iz začetka 1990ih. V sredini 1990ih je namreč tako v Sloveniji, kot tudi v večini drugih »novih demokracij« raven zaupanja upadla glede na obdobje pred ali tik po začetku tranzicije. Hkrati avtorji že omenjenega poročila ugotavljajo, da se je v Sloveniji v tem času članstvo v »skoraj vseh prostovoljnih organizacijah podvojilo ali potrojilo«, ter da se »nekoliko manj izrazito kot članstvo povečuje tudi prostovoljno delo« (str. 59). Medosebno zaupanje in vključenost v intermediarne strukture ne sledita nujno enotnemu trendu. Korelacija med njima, ki se giblje okoli 0.50 za podatke na agregatni ravni (to je, na ravni držav), je rezultat sovpadanja izrazito visokega zaupanja in participacije v skandinavskih deželah, in izrazito nizkega zaupanja in participacije v deželah vzhodne Evrope.

Pričakovanje, da je medosebno zaupanje rezultat visoke socialne participacije in da obe komponenti socialnega kapitala sovpadata, izhaja iz Putnamovega dela »Making Democracies Work« (1993). V njem avtor trdi, da sodelovanje ljudi, do katerega prihaja v avtonomnih oblikah socialnega življenja, kakršne so prostovoljne organizacije povečuje toleranco, razumevanje, in zaupanje. Prostovoljne organizacije namreč predstavljajo prav poseben tip socialne institucije, ker so prostovoljne. V tem smislu so različne od družine, v katero smo rojeni, ali dela, od katerega je odvisno naše preživetje. Njihov obstoj je odvisen od prostovoljne aktivnosti in kooperacije posameznikov, s čimer prispevajo k razvoju kooperativne demokratične kulture. V kolikor predstavljajo most med različnimi socialnimi skupinami, prispevajo tudi k zmanjševanju socialne distance in k povečevanju vsesplošnega zaupanja.

Putnamova teza se tesno navezuje na sociološke teorije modernizacije (Deutsch 1966, Hechter 1978) in strukturno sociologijo (Blau and Schwartz 1984). Značilnost strukturnega argumenta je prav trditev, da je socialni stik osnova za razvoj socialnega zaupanja in socialne integracije. Vendar, »meeting« je nujen, ne pa tudi zadosten pogoj za »mating«, če uporabimo angleška izraza, ki ju pogosto najdemo v strukturni teoriji. Nekatero novejšo analizo kažejo, da je stopnja zaupanja v anonimnega tujca, ki je značilna za neko družbo, bolj odvisna od nepristranskosti in pravičnosti delovanja javnih institucij, predvsem sodstva in socialne države (Rothstein in Stolle 2001), njenih moralnih osnov (Uslaner 2001), in režima socialnih omrežij (Igljč 2002), kot pa od članstva v prostovoljnih organizacijah. Članstvo v prostovoljnih organizacijah je namreč v veliki

meri rezultat ocene pričakovane koristnosti s strani potencialnih članov, razpoložljivosti resursov za vključevanje, ki jih imajo ljudje (na primer, časa, ki ga morajo deliti z družinskimi obveznostmi in popoldansko sivo ekonomijo), ter sprejemljivosti političnega sistema za avtonomno samoorganiziranje civilne družbe. Socialna participacija je torej odraz ne le posameznikovih sposobnosti in pripravljenosti za sodelovanje, ampak tudi priložnosti in spodbud v njegovem okolju.

Članstvo v intermediarnih strukturah težko predstavlja pglavitni faktor v razvoju medosebnega zaupanja in kooperativne demokratične kulture, saj je ponavadi le majhen delež populacije aktivno vključen v prostovoljne organizacije. Prav tako le redki aktivni člani namenjajo prostovoljni aktivnosti večji del svojega prostega časa. Na primer, De Hart in Dekker (1999) sta pokazala za Nizozemsko, ki ima zelo visoko razvit prostovoljni sektor, da je kar 85% odrasle populacije vključene v eno od prostovoljnih organizacij (vključno s sindikati in političnimi strankami). Vendar pa je le okoli 30% populacije aktivne v prostovoljnih organizacijah, katerih člani so. Aktivni člani za prostovoljno aktivnost namenjajo okoli štiri ure tedensko. Članstvo v prostovoljnih organizacijah torej ne more biti pglavitni izvor socialnega kapitala in zaupanja, saj večina ljudi večji del svojega časa preživlja v drugih omrežjih in aktivnostih, ki ne pripadajo prostovoljnemu sektorju.

Kritike merjenja socialnega kapitala so tudi poudarile pomen upoštevanja novejših oblik participacije v civilni družbi (na primer novih socialnih gibanj, ali participacije na lokalni ravni v okviru tim. »small scale democracy«) za razliko od tradicionalnih prostovoljnih organizacij (Cohen 1999). V novejši mednarodni raziskavi o socialnem kapitalu, ki jo vodi Jan van Deth pod okriljem European Science Foundation, in ki jo pravkar izvajamo tudi v Sloveniji, je kar ena tretjina vprašalnika namenjena spontani kooperaciji ljudi na različnih področjih njihovega življenja, ki se razvija mimo prostovoljnih organizacij.

Spoznanje, da je članstvo v prostovoljnih organizacijah v veliki meri rezultat priložnosti in spodbud v okolju, ter da se kooperacija in zaupanje razvijata tudi izven prostovoljnega sektorja, kliče po drugačni meri socialnega kapitala. V tem članku predlagamo, da socialni kapital merimo s pomočjo režimov socialnih omrežij. Omrežni režim nam opiše posameznikov »sociabilnostni stil«, ki omogoča ali zavira posameznikovo povezovanje v širše socialno okolje in kooperacijo z drugimi ljudmi, kadar se mu to zdi potrebno in mogoče. Meri posameznikov *potencial* za povezovanje, raje kot dejansko participacijo v določenem trenutku v njegovi osebni zgodovini in zgodovini družbe, v kateri živi. V prid temu, da je potrebno meriti posameznikov potencial za integracijo v intermediarne sktrukture družbe, govorita tudi argumenta o tem, da so sodobne oblike participacije vse bolj ad-hoc, nevezane na dolgotrajno članstvo v konsolidiranih organizacijah, in da je za sodobne demokracije na sploh značilna »srednje« visoka politična in socialna mobilizacija. To pomeni, da posamezniki niso permanentno politično in socialno mobilizirani in v intenzivnem opredeljevanju do osrednjega vrednostnega sistema, pač pa je mobilizacija sporadična in njihovo opredeljevanje do osnovnih vrednot družbe niha med obdobji ignorance in obdobji visoke prizadetosti.

Tudi avtorji koncepta socialnega kapitala danes opozarjajo na uporabnost merjenja socialnih omrežij za njihovo teorijo. Najnovejša ameriška raziskava »Community Benchmark Study« pod vodstvom Roberta Putnama sprašuje po neformalnih omrežjih in neformalnih oblikah izmenjave, v katere so vpeti posamezniki. Takšna zasnova raziskave je rezultat spoznanja, da se velik del socialnega kapitala skriva v neformalnih omrežjih, ki se razvijajo na različnih področjih posameznikovega življenja.

Namen pričujočega članka je prikazati, kako je mogoče operacionalizirati socialni kapital kot socialna omrežja. V ta namen bomo analizirali podatke o socialnih omrežjih, ki so bili zbrani leta 1987 za območje bivše Jugoslavije v okviru raziskave Kvaliteta življenja.¹ Ker se uporabnost koncepta socialnega kapitala najpogosteje preizkuša na področju politične sociologije, kjer se analizira njegov vpliv na politično vključevanje ljudi, bomo to storili tudi v našem primeru. Testirali bomo pojasnjevalno moč socialnih omrežij za vrsto političnih fenomenov: socialno toleranco, konvencionalno politično participacijo in neformalno mobilizacijo.

2. Socialni kapital kot socialna omrežja: Operacionalizacija in tipologija

Socialno omrežje vključuje relativno stabilne vezi, ki jih posameznik vzdržuje s svojim socialnim okoljem. Te vezi so lahko realizirane v smislu, da posamezniku v trenutku merjenja omogočajo dostop do različnih resursov (na primer, pomoči v gospodinjstvu, informacij, in denarja), ga povezujejo v organizacijske kontekste (v delovno okolje in prostovoljne organizacije), ali zadovoljujejo njegove potrebe po intimnosti in sociabilnosti. Lahko so latentne, kar pomeni, da se bo posameznik obrnil nanje šele takrat, ko se bo znašel pred problemom ali v stiski. Množica realiziranih in latentnih vezi v posameznikovem okolju tvori njegovo ego-centrično omrežje.

Merjenje socialnih omrežij zahteva izbor generatorjev imen oseb, ki so vključene v omrežje. Od generatorjev imen je odvisno, kako široko socialno omrežje bomo popisali, in kakšen tip vezi bomo vključili v omrežje ali iz omrežja izpustili na sistematičen način. V raziskavi Kvaliteta življenja, katere podatke analiziramo v tem članku, je bil uporabljen generator imen, ki so ga razvili v ameriškem General Social Surveyu v sredini osemdesetih. Anketiranim osebam je bilo zastavljeno naslednje vprašanje: »S katerimi osebami ste se v zadnjih šestih mesecih pogovarjali o za vas pomembnih zadevah?« Na podlagi analize različnih generatorjev imen je Burt (1984) pokazal, da omenjeni generator imen na ekonomičen način sprašuje o relativno pomembnih socialnih vezeh, ki niso omejene na krog najboljših prijateljev in družine. Njegova pomembna lastnost je tudi, da je mednarodno primerljiv, s tem, ko posameznikom v različnih socialnih sistemih prepušča, da sami izberejo, kaj so za njih posebej pomembni problemi. Ko je omrežje popisano, vprašalnik nadaljuje z vprašanji o naravi vezi med anketirancem in osebami² v njegovem omrežju. Na tak način izvemo, kako močne so vezi med egotom in alterji, kako pogosti so njihovi stiki, kako dolgo se že poznajo, v katerih socialnih kontekstih in socialnih vlogah se srečujejo. Dodatna vprašanja nam povedo tudi o kvaliteti odnosov med samimi alterji in njihovih osebnih karakteristikah (izobrazba,

etnična pripadnost, starost, spol), ter o socialni opori, ki jo nudijo egotu. Podatke o socialnih omrežjih je potrebno v naslednjem koraku prevesti v indekse, ki merijo različne vidike socialnih omrežij. Med standardnimi indeksi so velikost, gostota, kompozicija, in stabilnost omrežij.

Ker so podatki o jugoslovanskih socialnih omrežjih v deskriptivni analizi pokazali izredno visoko stopnjo variabilnosti glede na primerljive študije v drugih državah (Vzhodna Nemčija, ZDA), smo se odločili, da najprej definiramo režime socialnih omrežij in nato pogledamo njihovo distribucijo po posameznih jugoslovanskih republikah in pokrajinah. Raznolikost socialne strukture v jugoslovanskem prostoru zahteva takšen pristop. Režime socialnih omrežij smo določili s pomočjo analize razvrščanja v skupine.

V analizo smo vključili spremenljivke, ki zadoščajo zahtevi, da povzamejo vse relevantne aspekte proučevanega pojavi. Hkrati pa te spremenljivke niso smele predstavljati le različnih operacionalizacij istega aspekta omrežja, saj bi s tem povečevale težo določenega aspekta v končni rešitvi. Zato smo se na podlagi faktorске analize odločili, da med štiridesetimi različnimi merami socialnih omrežij izberemo naslednje:

- **velikost omrežja** (število imenovanih oseb),
- **struktura omrežja** (gostota omrežja merjena kot povprečna moč vezi med vsemi alterji v omrežju),
- **sestav omrežja** (delež prijateljev, sorodnikov in organizacijskih vezi v omrežju),
- **diferenciacija v moči vezi** (povprečna moč vezi med anketirancem in osebami v omrežju merjena kot dihotomka: 1 »vsil alterji so enako blizu«, 0 »nekateri alterji so bližje kot drugi«),
- **diferenciacija v vsebini vezi** (število vezi, ki so a) *multipleksne*, to je ego in alter se srečujeta v različnih socialnih kontekstih, b) *personalizirane*, to je, ego prepozna alterja tudi kot prijatelja in ne le kot nosilca določene vloge, c) *multistranded*, to je, ego in alter sta člani istih organizacij),
- **formalni vidiki vezi** (pogostost stika med egotom in alterjem, trajanje poznanstva),
- **homofilija** (podobnost med egotom in alterji v starosti in poklicu).

Izbrane spremenljivke popisujejo omrežja na vseh treh ravneh: na ravni oseb v omrežju (sestav, homofilija v starosti in poklicu), na ravni vezi (moč vezi, vsebina vezi in formalni vidiki vezi), in na ravni omrežij (velikost in struktura omrežja).

Zaradi velikega števila enot smo v prvem koraku izbrali metodo voditeljev (za merjenje podobnosti med enotami smo uporabili kvadrat evklidske razdalje, kot algoritem za določanje skupin pa Wardovo kriterijsko funkcijo). S pomočjo analize voditeljev smo kompleksnost podatkovja zreducirali na petdeset voditeljev, ki smo jih v naslednjem koraku razvrstili v skupine na podlagi hierarhičnega razvrščanja. Primerjava statističnih lastnosti rešitev s tremi, štirimi in pet skupinami pokaže, da je rešitev s petimi skupinami boljša od drugih dveh. To pomeni, da lahko razlikujemo med petimi različnimi omrežnimi režimi. Posamezne anketirance smo naknadno klasificirali v obstoječo tipologijo socialnih omrežij glede na razvrstitev voditelja, ki so mu bili najbližji.

Režime socialnih omrežij smo interpretirali na podlagi profila dobljenih petih skupin. Za vsako skupino smo izračunali povprečne vrednosti spremenljivk, ki popisujejo različne aspekte socialnih omrežij.

Kakšen rezultat smo pričakovali? Poglejmo si najprej primerljivo študijo, narejeno na primeru mesta Leipzig v vzhodni Nemčiji. Flap in Volker (2001) sta ugotovila, da so bila za vzhodno Nemčijo pred tranzicijo značilna majhna in zaprta omrežja, tako imenovane »privatne niše«, ki so bile rezultat politične in ekonomske negotovosti v totalitarnem političnem režimu. V post-tranzicijskem obdobju, v obdobju petih let, so se ta omrežja spremenila tako, da so postala večja, raznolikejša in bolj odprta. Večina avtorjev socialnega kapitala danes poudarja, da velika negotovost (politična in ekonomska) vodi v medosebno nezaupanje, saj je cena izdanega zaupanja v takšnih okoliščinah prevelika (Inglehart 1999, Offe 1999, Uslaner 1999). Rose opisuje socialno strukturo v vzhodni Evropi na naslednji način: »Ljudje v vzhodni Evropi poznajo tiste, ki jim zaupajo, in zaupajo tistim, ki jih poznajo« (1994, str. 29).

V jugoslovanski sociologiji je na trend atomizacije in privatizacije socialne strukture, ki se je začel v poznih 1960-ih, opozorila Miličeva (1995). V ospredju privatiziranega socialnega življenja je bila nuklearna družina, vpeta v podporno okolje, ki so ga sestavljale sorodstvene vezi (starši, otroci, ter bratje in sestre). Miličeva meni, da je trend k privatizaciji sprva prinašal osvoboditev od tradicionalnejših in rigidnejših struktur skupnosti, ki so zaznamovale zgodnja obdobja socializma. Vendar pa, za razliko od zahodnoevropskih držav, v Jugoslaviji vse do poznih osemdesetih let ni bilo opaziti vidnejših sprememb v smeri transformacije privatiziranih socialnih struktur v bolj odprta, na avtonomni izbiri temelječa socialna omrežja.

Rezultati naše analize potrjujejo zgornja pričakovanja (tabela 1). Najbolj razširjen tip socialnega omrežja v Jugoslaviji sredi 1980-ih so bila privatizirana omrežja. Kar 40% populacije je imelo tak omrežni režim. Drugi najbolj pogosti tip omrežja so bila prijateljska omrežja, ki v svoji strukturi spominjajo na skupnost. Ta omrežni režim je bil značilen za 30% populacije. Tretji najbolj razširjeni režim socialnih omrežij so bila diferencirana omrežja, ki spominjajo na omrežja, kot so jih opisali različni avtorji za dežele zahodne Evrope in ZDA. Preostala dva tipa omrežij – k delu in prostovoljnim organizacijam orientirana omrežja – sta bila značilna le za manjši del populacije (11% skupaj), a sta za našo analizo še posebej pomembna, saj gre za ljudi, ki izkazujejo visoko stopnjo socialne integracije v organizacijska okolja.

Tabela 1: Razširjenost režimov socialnih omrežij

Režim socialnih omrežij	Razširjenost v populaciji (%)
privatizirano omrežje	41%
prijateljsko omrežje	30%
diferencirano omrežje	18%
k delu orientirano omrežje	8%
k prostovoljnim organizacijam orientirano omrežje	3%

Opomba: Analiza je izvedena na obteženem vzorcu

Privatizirana omrežja so izredno majhna in gosta (tabela 2). Poglavitna vez v privatiziranih omrežjih so najožji sorodniki in člani nuklearne družine. Vse vezi izven sorodniškega kroga – to je vezi s sosedi, prijatelji, sodelavci in člani prostovoljnih organizacij – so redke. Tudi kadar so te vezi vključene v omrežje, so mnogo šibkejše kot sorodstvene vezi. Med nesorodstvenimi vezmi v privatiziranih omrežjih prevladujejo sosedske vezi in stari kontakti. Integracija nesorodstvenih vezi v omrežje poteka na način, da se priključijo močnim sorodstvenim vezem in skupaj z njimi tvorijo gosto strukturo. Dominantno majhno jedro močnih vezi posamezniku ne dopušča avtonomnega socialnega življenja ločenega od samega jedra omrežja. Takšna socialna omrežja so rezultat striktnega ločevanja med privatnim in javnim, med zaupanja vrednim svetom močnih vezi, ki jih posameznik vzdržuje v privatnem življenju, in oportunističnimi stiki, ki jih navezuje pri vsakdanjih aktivnostih v javnem življenju.

Tabela 2: Režimi socialnih omrežij

Omrežni režim Lastnosti	privatizirano omrežje	diferencirano omrežje	organizacijsko omrežje	prijateljsko omrežje	delovno omrežje
velikost omrežja	2.44	4.66	4.16	3.59	2.87
gostota omrežja:					
celotnega	0.92	0.61	0.68	0.73	0.68
nesorodst.	0.91	0.65	0.74	0.76	0.75
sor.-nesor.	0.85	0.59	0.55	0.67	0.54
% sorodnikov	75%	35%	31%	15%	10%
N »samo prijateljev«	0.09	0.91	0.23	2.43	0.16
N sosedov	0.54	1.03	0.75	0.35	0.23
N sodelavcev	0.01	0.63	1.12	0.01	1.39
N članov organizacij	0.01	0.51	1.65	0.01	0.76
N različnih socialnih vlog ¹	1.28	2.59	3.18	1.60	1.74
N vezi, ki so tudi prijateljske ²	0.16	1.95	2.00	0.10	0.65
diferencijacija vezi po moči ³	0.09	0.60	0.47	0.19	0.16
pogostost kontakta ⁴	3.49	3.38	3.61	3.28	3.67
trajanje vezi ⁵	2.89	2.51	2.52	2.69	2.53

Opomba: Vrednosti v osenčenih poljih so signifikantno različne od vrednosti v ostalih poljih (dvostranski t-test, $P < .01$)

1 – Število različnih socialnih vlog, ki jih najdemo v posameznikovem omrežju.

2 – Število vezi, v katerih se socialna vloga prekriva s prijateljstvom.

3 – Verjetnost, da bodo vezi v omrežju različno močne.

4 – Pogostost kontakta je merjena na lestvici od 1 »manj kot enkrat mesečno« do 4 »vsak dan«.

5 – Trajanje vezi je merjeno na lestvici od 1 »manj kot tri leta« do 3 »več kot šest let«.

Analiza opornih omrežij³, ki je tukaj posebej ne predstavljamo, pokaže, da se v privatiziranem omrežnem režimu oporno omrežje prekriva z jedrom omrežja. Socialni stiki v družini in ožjem sorodstvu nudijo tako emocionalno, kot tudi večino instrumentalne in finančne pomoči. Edina oporna vez z okoljem je šibka prijateljska vez, ki

je izvor finančne pomoči, kar je prišlo še posebej do izraza v Jugoslaviji v sredini osemdesetih ob velikem padcu življenjskega standarda in majhnem institucionalnem zaledju pri reševanju teh problemov. Primerljivi podatki iz drugih držav namreč kažejo na zelo velik pomen neformalnih vezi za pridobivanje finančnih sredstev v Jugoslaviji v tem obdobju.

V privatiziranem omrežju notranji socialni krog (ali jedro omrežja) zagotavlja difuzno socialno oporo, medtem ko zunanji krog nudi zelo specializirano, finančno pomoč. Prijatelj, ki omogoča dostop do finančnih sredstev, je šibka vez, na katero se človek ne obrne v emocionalni in osebni stiski. Zato ni presenetljivo, da so prav ljudje s privatiziranimi socialnimi omrežji izredno občutljivi na spremembe v omrežjih, ki nastanejo kot posledica izgube družinskih članov. To so ponavadi ljudje z nezadostnim opornim omrežjem.

Diferencirana omrežja so za razliko od privatiziranih velika in vezi v njih mnogo redkejše. Posamezniki živijo v ločenih socialnih svetovih, ki se med seboj šibko prepletajo. Tudi sorodstvene in nesorodstvene vezi pripadajo dveh ločenim socialnim krogom. Ti socialni krogi seveda niso popolnoma izenačeni – sorodstvene vezi so močnejše kot nesorodstvene, vendar pa je razlika med njimi manjša kot v ostalih omrežjih. Ne samo, da sorodstvene vezi izgubljajo na moči v primerjavi z nesorodstvenimi, ampak jih posamezniki tudi pogosteje percipirajo kot prijateljske vezi. Socialna vloga, ki določa sorodstvene odnose je razrahljana do te mere, da se, kadar gre za posebej močne in intimne stike, za njih uporablja simbolika prijateljskih vezi.

Diferencirana omrežja so odprta do različnih vezi, kar pomeni, da ljudje vzpostavljajo socialne vezi med sosedi, v službi, v prostovoljnih organizacijah, v šoli, itd. Močne vezi se rojevajo v vseh, tako formalnih kot neformalnih socialnih kontekstih. Podobno velja tudi za socialno pomoč. Vse vrste vezi nudijo relativno difuzno socialno oporo. Socialne vezi v diferenciranih omrežjih so visoko individualizirane in personalizirane. Njihova individualiziranost se odraža v diferencirani moči vezi. Ljudje percipirajo nekatere vezi kot bolj in druge kot manj močne in intimne. Moč vezi je manj odvisna od socialne vloge, ki povezuje ljudi, in bolj od stopnje intimnosti, ki jo dosežejo v odnosu. Vezi v diferenciranih omrežjih so tudi visoko personalizirane, ker se v njih prepletata institucionalna (socialna vloga) in medosebna komponenta (prijateljstvo).

Prijateljska omrežja so srednje velika omrežja, v katerih igrajo pomembno vlogo socialne vezi, vzpostavljene v neformalnih socialnih kontekstih, na primer v soseskah, pri stalnih omizjih in vseh drugih prostorih, ki pripadajo neorganizirani javni sferi in so primarno namenjeni razvoju sociabilnosti. V teh omrežjih prevladujejo tako imenovani »samo prijatelji«, to so prijatelji, ki jih ne srečujemo pri delu ali v prostovoljnih organizacijah, ampak izključno pri druženju v neformalni sferi. Gostota prijateljskih vezi je precej visoka, kar priča o tem, da gre za skupinske in ne toliko za diadične vezi. Vpletenost v takšno prijateljsko mrežo seveda ne pomeni, da posameznik ni vpet tudi v sorodstveno mrežo. Sorodstvene vezi so mnogo močnejše in pomembne, vendar pa velja, da so omrežja funkcionalno stratificirana. Za razliko od diferenciranih omrežij, kjer posamezniki socialne vezi iz različnih kontekstov izenačujejo skozi medij prijateljstva, in so vezi difuzne glede na oporo, ki jo nudijo, v prijateljskih omrežjih

različni odnosi pripadajo različnim kontekstom, in vezi v različnih kontekstih nudijo različno vrsto socialne opore. Družina je pomemben izvor socialne pomoči, še posebej ko gre za instrumentalno pomoč in nasvet. Prijateljska omrežja pa nudijo emocionalno in finančno oporo. Ti prijatelji, ki jih v angleško govorečem svetu imenujejo »buddies«, so relativno dolgotrajne vezi, največkrat pridobljene v mladosti. So posameznikova vrstniška skupina (»peer group«) s katero se pogovarja o pomembnih stvareh in z njeno pomočjo zavzema stališča do dogodkov v javnem življenju.

V delovno okolje orientirana omrežja so v veliki meri podobna prijateljskim omrežjem, le da se sociabilnost razvija na delovnem mestu namesto v lokalnih skupnostih. Tudi v tem omrežnem režimu imajo vezi nizko stopnjo individualizacije in personalizacije. Vpete so v skupinsko strukturo, ki ni povezana s sorodstveno mrežo. Vezi s sodelavci so relativno šibke v primerjavi s sorodstvenimi vezmi, vendar pa so pomemben oblikovalec stališč in mnenj. Posamezniki se z njimi pogovarjajo o pomembnih stvareh, medtem ko večino socialne opore iščejo v družini.

Organizacijska omrežja vključujejo posebej veliko število vezi vzpostavljenih v prostovoljnih organizacijah (političnih in ne-političnih; vprašalnik ni ločeval med njimi). Po osnovni strukturi so podobna diferenciranim omrežjem. Vezi imajo visoko stopnjo personalizacije in individualizacije. Izvirajo iz različnih socialnih kontekstov in nudijo difuzno socialno oporo. Tako kot v diferenciranih omrežjih so tudi v tem omrežnem režimu nesorodstvene vezi relativno močne v primerjavi s sorodstvenimi vezmi.

Veljavnost režimov socialnih omrežij, ki smo jih dobili s pomočjo metode razvrščanja v skupine, se potrjuje ob pregledu literature. Za eno temeljnih del v analizi omrežij velja delo E. Bott »Family and social networks« (1971), v katerem avtorica opisuje tri različne družinske strukture in njihovo vpetost v socialna omrežja. Čeprav je središče njenega dela družinska struktura, so obrisi socialnih omrežij, ki jih predstavlja, zelo podobni trem večjim tipom socialnih omrežij, kot jih je razkrila naša analiza – privatiziranim, prijateljskim in diferenciranim omrežjem. Kot smo omenili v zgornjem prikazu omrežij, sta preostala dva omrežna režima – k delu in prostovoljnim organizacijam orientirana omrežja glede na kvaliteto medosebnih odnosov zelo podobna prijateljskim in diferenciranim omrežjem. Klasično delo sta tudi razpravi D. Lockwooda (1960, 1982 [1966]) na temo socialne integracije različnih socialnih slojev: tradicionalnega delavskega razreda, ki živi vpet v skupnost, novega delavskega razreda in nižjega srednjega sloja, za katera je značilna socialna izolacija in na dom orientirana socialna eksistenca, ter višjega srednjega sloja, kjer se v socialnem življenju prepletata javna in zasebna sfera na način, kot smo to opisali v primeru diferenciranih omrežij.

Še bi lahko naštevali dela s področja sociologije in antropologije v katerih je najti podobne opise socialnih struktur, vendar to ni naš osnovni namen. Bralcu smo želeli le zgoščeno prikazati veljavnost naših rezultatov, pridobljenih na podlagi analize omrežij na vzorcu splošne populacije. Večina študij, ki smo jih in ki bi jih na tem mestu še lahko omenili, namreč uporablja manj standardizirane instrumente in posplošuje svoje ugotovitve na podlagi analize manjšega števila primerov.

Analiza socialnih omrežij tudi vnaša novo dimenzijo v razpravo o socialnem kapitalu. Študije socialnega kapitala ponavadi razpravljajo o posledicah, ki jih ima več ali manj

socialnega kapitala v neki družbi na ekonomsko in politično življenje. Zgornja analiza pa je opozorila, da ljudje nimajo le manj ali več socialnega kapitala, temveč so vpeti v različne režime socialnih omrežij. Socialni kapital ima ne le kvantitativno, ampak tudi kvalitativno razsežnost. V naslednji točki bomo pokazali, da je razlikovanje med režimi socialnih omrežij smiselno, kadar želimo pojasniti politično vedenje.

3. Socialna omrežja in politična participacija

Socialni teoretiki različnih usmeritev, vse od Tocquevilla, J.S. Milla, Rousseauja, Durkheima, Simmela, in Kornhauserja dalje so poudarjali pomen, ki ga ima civilna družba in prostovoljne organizacije za demokracijo. Nič novega ni v trditvi, da bogata in gosta socialna omrežja, ki se razvijajo v intermediarnih strukturah, zagotavljajo potrebno socialno osnovo za razvoj demokracije. Kot pravi Dahl: »Sodelovanje v prostovoljnih organizacijah in v politiki spodbujata drug drugega«. (1961: 299)

Avtorji pa imajo različno mnenje o tem, katere prostovoljne organizacije so posebej pomembne in na kakšen način vplivajo na politično participacijo. Pluralisti so v 1960-ih poudarili pomen interesnih skupin za agregiranje in artikuliranje političnih zahtev javnosti. Interesne skupine kot primer političnih organizacij predstavljajo pomemben kanal za politično participacijo in komunikacijo med državljanji in državo. V zgodnjih 1970-ih pa so Olsen (1972) in Verba in Nie (1972) opozorili na pomen ne-političnih prostovoljnih organizacij. Le-te naj bi vplivale na politično vključevanje ljudi preko vsaj treh mehanizmov. Prvič, *sodelovanje v prostovoljnih organizacijah omogoča komunikacijo med širšo skupino ljudi*. V tej komunikaciji je posameznik izpostavljen tudi političnim vsebinam, čeprav le občasno. »Celo v čisto nepolitičnih organizacijah....politična komunikacija sicer ni pogosta, ni pa tudi redka« (Verba et al. 1995: 373). Politična komunikacija razširi posameznikovo interesno obzorje in vpliva na to, kolikšno pomembnost pripisuje politiki v svojem življenju. Drugič, socialna omrežja, ki se razvijajo v prostovoljnih organizacijah delujejo kot *mobilizacijski kontekst, ki posameznika pritegne v politično aktivnost*. Ta argument je zelo močno prisoten v zgodovinski sociologiji, ki se ukvarja z različnimi oblikami politične kolektivne akcije (Tilly 1976, Margadant 1979, Agulhon 1980, Gould 1991). Povzeli sta ga tudi »resource mobilization« teorija (Zald and McCharty 1987) in »political process« teorija (McAdam 1982). Politično nezadovoljstvo je stalnica v vseh demokracijah, vendar pa lahko pride do izraza le, kadar imajo ljudje na razpolago resurse za artikulacijo svojih interesov in mobilizacijo. Med najpomembnejšimi resursi so socialna omrežja, ki se razvijajo v prostovoljnih organizacijah in neformalnih skupinah. Tretjič, prostovoljne organizacije delujejo kot Tocquevillova *šola demokracije*. Posamezniku omogočajo dostop do informacij in razvoj veščin in rutin, potrebnih za učinkovito politično akcijo (Verba 1961, Pateman 1970, Mansbridge 1980, Evan and Boyte 1992, Verba et. al 1995).

V 1980-ih so teoretiki novih socialnih gibanj še nekoliko razširili repertoar učinkov, ki jih ima sodelovanje v socialnih gibanjih na politično vedenje. Socialna gibanja so razumeli kot možnost posameznikove politične participacije in spreminjanja razmer na lokalni ravni, hkrati pa tudi kot način izgradnje post-modernih vrednot, še posebej med

mlajšo generacijo. Današnje razprave o socialnem kapitalu večinoma ostajajo zveste temu dvo-stopenjskemu modelu: vključevanje v intermediarne socialne strukture vpliva na izrazito sociološke vsebine, kot so vrednote in zaupanje, le-te pa učinkujejo na politično vedenje. Prav zaradi te orientacije v sociološke vsebine naj bi bil model veljaven za vse vrste intermediarnih struktur, tako od političnih kot so stranke in interesne skupine, pa do čisto ne-političnih, kot so športna in kulturna društva.

V ospredju današnje fascinacije s socialnim kapitalom je koncept zaupanja. Prostovoljna aktivnost v javni sferi nauči posameznika zaupanja, kooperacije, solidarnosti in recipročnosti, kar Bellah et al. imenujejo »habits of the heart« (1985). Socialni kapital, ki se rodi v javni sferi, zato predstavlja resurs, nujno potreben za prihodnjo kooperacijo na političnem področju. Politična aktivnost je *par excellence* kolektivna dejavnost, ki proizvaja javno dobro in je podvržena dilemam kolektivne akcije, tako, kot vsaka druga kolektivna akcija. Socialni kapital, razumljen kot stopnja zaupanja, rešuje dileme kolektivne akcije s tem, ko zmanjšuje transakcijske stroške⁴ za vse udeležence. Zaupanje, da bodo tudi drugi ravnali benevolentno in v skladu z našimi pričakovanji, kljub temu, da to z njihovega osebnega vidika ni najbolj racionalno, vodi tudi nas same v pozitivno zaupljivo ravnanje, v odsotnosti drugih spodbud ali prisile. Kot pravi Rothstein (2000), ob primeru izogibanja davkom v Rusiji: «Ljudje se ne izogibajo davkom, ker bi bili nepoštene, ampak ker ne zaupajo drugim, da jih bodo plačali, in ne želijo biti edini, ki jih plačajo.» In davčni uslužbenci so korumpirani: »... ne zato, ker ne bi verjeli, da je korupcija slaba stvar, ampak ker ne zaupajo svojim kolegom, da bodo ravnali po pravilih in nočejo biti edini, ki bi zavrnili podkupnino.« Zaupanje ima neposreden učinek na posameznikovo vedenje, mimo njegovih vrednot in prepričanj.

Osnovni model o tem, kako socialni kapital vpliva na politično participacijo, se ne spremeni, če socialni kapital operacionaliziramo kot *neformalna omrežja* namesto kot zgolj članstvo v intermediarnih strukturah. Neformalna omrežja so izvor zaupanja in koperacije prav tako kot omrežja, ki se vzpostavljajo v prostovoljnih organizacijah. Neformalna omrežja so tudi prostor politične komunikacije in pridobivanja veščin, potrebnih za kolektivno akcijo.

3.1 Socialna omrežja in socialna toleranca

Socialni kapital povečuje socialno toleranco, saj interakcija med ljudmi v prostovoljnih organizacijah približuje posameznika ljudem, ki pripadajo različnim socialnim skupinam, imajo različne življenske stile in stojijo za različnimi političnimi prepričanji. Analiza Pippe Noris na agregatnih podatkih za 47 dežel potrjuje to tezo (2001). Socialni kapital, merjen kot članstvo v prostovoljnih organizacijah, pozitivno korelira s socialno toleranco, merjeno s klasičnim vprašanjem o tem, katerih socialnih skupin ne bi želeli imeti za sosedo.

Nekateri avtorji močno nasprotujejo tezi, da prostovoljne organizacije prispevajo k povečevanju tolerance. Po njihovem mnenju te organizacije združujejo ljudi, ki so si podobni in ne različni, in zato prispevajo k povezljivemu (»bonding«) in ne premostljivemu (»bridging«) tipu socialnega kapitala (Newton 2001). Raziskava,

izvedena med desetimi lokalnimi skupnostmi v Nebraski sredi 1980-ih je pokazala, da prostovoljne organizacije ohranjajo od 89% do 35% populacijske heterogenosti, ko gre socialne skupine, ločene po spolu, starosti, izobrazbi, in poklicu (McPherson in Smith-Lovin 1987). Najbolj homogene so prostovoljne organizacije v pogledu spola in starosti, mnogo manj pa glede na izobrazbo in poklic. Medosebna omrežja populacijsko heterogeneost nadalje zmanjšajo na od 68% za izobrazbo do 15% za spol. Primerjava med obema redukcijama populacijske heterogenosti pove, da je »bonding« effect prostovoljnih organizacij, o katerem govori Newton, dejansko zelo močan, da pa je članstvo v prostovoljnih organizacijah še vedno heterogenejše kot članstvo v neformalnih omrežjih.

Tudi nekatere socialno psihološke raziskave vnašajo dvome v sklep, da skupinska interakcija v intermediarnih strukturah prispeva k povečevanju tolerance. Hoogh (2001) se strinja, da je na agregatni ravni iz populacijskih raziskav sicer mogoče sklepati na negativno zvezo med članstvom v organizacijah in občutki etnocentrizma in pomanjkanjem tolerance. Vendar pa podrobnejša analiza pokaže, da je ta učinek opaziti le pri določenih organizacijah, namreč pri tistih, katerih članstvo je »višje« izobraženo. Gre za tako imenovani samo-selekcijski učinek: to so organizacije, v katere se združujejo ljudje, ki imajo predhodno že visoko stopnjo tolerance.

V naši analizi želimo pokazati, da je toleranca in absorpcija heterogenosti iz okolja v sama medosebna omrežja pogojena z omrežnim režimom. Tudi, če se v prostovoljnih organizacijah srečujejo ljudje, ki so zelo raznoliki, je dejanska socialna integracija v te organizacije in oblikovanje tolerance do različnih skupin ljudi odvisno od režima socialnih omrežij.

Toleranco merimo s stopnjo homofilije v omrežjih. Homofilija je koncept, ki opisuje tendenco, da se ljudje družimo s sebi enakimi (Lazarsfeld in Merton 1954). Rezultat homofilije je, da so socialna omrežja homogenejša kot populacija. Vzpostavimo lahko tudi zvezo med toleranco in homofilijo: večja kot je toleranca, manjša bo homofilija, in socialna omrežja bodo povzela dobršen del strukturne heterogeneosti.

Poglejmo si najprej stopnjo populacijske etnične heterogenosti v različnih republikah bivše Jugoslavije (tabela 3). Le-ta predstavlja strukturni okvir, znotraj katerega se odvijajo procesi homofilije. Heterogenost je bila najvišja v Bosni in Hercegovini in Vojvodini, kjer nobena etnična skupina ni predstavljala absolutne večine prebivalstva. Srednje velika heterogenost je bila značilna za Hrvaško in Makedonijo, ki sta imeli večinsko prebivalstvo z relativno številčno etnično manjšino. Nizko stopnjo heterogenosti je najti v Sloveniji in ožji Srbiji, ki nista imeli večjih etničnih manjšin.

Če pustimo ob strani vprašanje, v kolikšni meri je merjenje etnocentrizma sploh relevantno za razumevanje političnega konflikta, vidimo, da tako etnična toleranca kot tudi etnična homofilija v omrežjih odsevata strukturno heterogenost populacije. Republike z bolj etnično raznoliko populacijo so bile bolj tolerantne do drugih etničnih skupin v svojih stališčih, in so imele bolj heterogena omrežja. Toleranca in etnična heterogenost omrežij sta najvišji v Bosni in Hercegovini in najnižji v Sloveniji.

Tabela 3: Etnična heterogenost, toleranca, in homofilija v republikah bivše SFRJ

Republika/Avtonomna pokrajina	Heterogenost ¹	Toleranca ²	Homofilija ³	(N)
Bosna in Hercegovina	0.64	3.88	0.52	244
Vojvodina	0.61	3.83	0.58	131
Hrvaška	0.45	3.63	0.71	353
Makedonija	0.45	3.45	0.78	99
ožja Srbija	0.27	3.28	0.82	373
Slovenija	0.19	2.67	0.82	230

Opombe:

1 - Heterogenost je izračunana z indeksom kvalitativne variabilnosti (Agresti & Agresti 1977), na podlagi podatkov objavljenih v Statistički godišnjak Jugoslavije, 1987 (Beograd: Federal Statistical Office)

2 - Stopnje tolerance za posamezne republike povzemamo iz Hodson, Sekulić in Massey (1994). Merjena je kot stopnja strinjanja anketirance s šestimi trditvami o drugih etničnih skupinah.

3 - Homofilija je merjena kot delež alterjev, ki pripadajo isti etnični skupini kot ego.

Poglejmo si sedaj bolj podrobno primer Bosne in Hercegovine kot republike z najvišjo stopnjo etnične heterogenosti. Zanima nas, ali se stopnja homofilije razlikuje v odvisnosti od režima socialnih omrežij (tabela 4). Odgovor je pozitiven. Etnična homofilija je najvišja v privatiziranih in najnižja v diferenciranih omrežjih. Razlika je statistično signifikantna. Glede na to, da so privatizirana omrežja prevladovala v Bosni in Hercegovini (privatizirani omrežni režim je bil značilen za kar 54% populacije), lahko zaključimo, da je omrežni režim v veliki meri vplival na socialno izolacijo etničnih skupin v tej republiki.

Tabela 4: Etnična homofilija v različnih omrežnih režimih, v Bosni in Hercegovini

Omrežni režim	Etnična homofilija ¹	(N)
Privatizirana omrežja	0.62	133
Prijateljska omrežja	0.50	69
Delovna omrežja	0.46	15
Organizacijska omrežja	0.45	5
Diferencirana omrežja	0.40	25
Povprečje za BiH	0.52	244

Opomba:

1 - Homofilija je merjena kot delež alterjev, ki pripadajo isti etnični skupini kot ego.

Na splošno lahko rečemo, da je toleranca, merjena kot dejanska socialna integracija različnih socialnih skupin, pogojena z režimom socialnih omrežij. Tudi če bi intermediarne skupine ohranjale populacijsko heterogenost, bi se toleranca in integracija med njimi razvili v odvisnosti od tega, v kolikšni meri so socialna omrežja odprta ali zaprta. Strukturna teorija, ki poudarja izpostavljenost socialnemu stiku z različnimi skupinami ljudmi, nas pripelje le na pol poti odgovora na vprašanje, kaj pospešuje oziroma zavira medskupinsko integracijo. Druga polovica poti pa je, kot smo videli, v veliki meri pogojena z režimom socialnih omrežij.

3.2 Socialna omrežja in konvencionalna politična participacija

Statistična zveza med socialnim kapitalom in konvencionalno politično participacijo je potrjena v velikem številu študij. Ljudje, ki so vključeni in aktivni v prostovoljnih organizacijah, pogosteje sodelujejo na volitvah in v volilnih kampanjah, so v večjem številu člani političnih strank in pogosteje pišejo pisma politikom in državnim uradnikom, z namenom, da izrazijo svoje interese in nezadovoljstvo (Rokkan 1959, Verba in Nie 1972, Knoke 1982, Pollock 1982, Abowitz 1990, van Deth 1997, 2000, Parry, Moyser and Day 1992, Verba, Schlozman in Brady 1995, Anderson 1996, Torcal in Montero 1999, Fuchs et al. 2000).

Kljub temu so nekatere študije ugotovile le šibko ali pa tudi negativno zvezo med določenimi oblikami politične participacije in socialnim kapitalom (Knoke 1982, Parry, Moyser in Day 1992). Kar nekaj argumentov govori o tem, zakaj zveza med socialno in politično vključenostjo ni nujno pozitivna. Najprej, ljudje z višjim socialnim kapitalom imajo tudi večji dostop do resursov in se zato v manjši meri obračajo na politiko kot sredstvo za reševanje problemov, na katere naletijo v vsakdanjem življenju. Višji socialni kapital povečuje avtonomijo in življenske priložnosti, in zmanjšuje relativni pomen politike v njihovem življenju (Hardin 1999). Drugi argument govori o depolitizaciji kot reakciji na preveliko politično raznolikost v socialnem omrežju. Participacija v prostovoljnih organizacijah, ki združujejo ljudi z zelo različnimi ali celo konfliktnimi političnimi orientacijami, vodi v zavestno depolitizacijo odnosov v teh organizacijah in zmanjšan interes za politiko (Eliasoph 1998). Socialna participacija je lahko tudi reakcija na razočaranje, povezano s politično aktivnostjo, in ne njen razlog. Ljudje, ki so mnenja, da politično delovanje ne prinese željenih rezultatov, se obrnejo na prostovoljne organizacije, z namenom da ponudijo lokalne rešitve za lokalne probleme. To vodi v negativno korelacijo med stopnjo njihove socialne in politične vključenosti.

Rezultati statističnih analiz na agregatni ravni so za razliko od analiz na individualni ravni precej nejasni.⁵ V analizi povezanosti med stopnjo vključenosti v prostovoljne organizacije in sodelovanjem na volitvah, ki velja za enega najpomembnejših indikatorjev politične participacije, za šestnajst evropskih dežel, je van Deth (2001) pokazal, da je stopnja povezanosti šibka in nesignifikantna. Podoben rezultat dobi tudi Pippa Norris (2001), v analizi WVS podatkov za 47 dežel. Povezanost je še šibkejša, če namesto članstva v prostovoljnih organizacij kot indikator socialnega kapitala uporabimo zaupanje.

Kakšna je povezanost med socialnim kapitalom, merjenim z indikatorjem socialnih omrežij, in politično vključenostjo? Raziskava Kvaliteta življenja je spraševala po različnih oblikah politične vključenosti: interes za politiko, pogostost politične komunikacije v neformalnih omrežjih, udeležba na volitvah, članstvo in funkcije v političnih organizacijah, prisotnost na političnih sestankih, aktivna participacija na sestankih, stiki s politiki in uradniki, ki jih imajo ljudje kot posamezniki ali kot predstavniki skupin, formalne pritožbe z namenom, da se spremenijo že sprejete odločitve, in pisanje pisem bralcev in političnih člankov v časopise. Da bi se izognili posamični analizi vsakega od indikatorjev politične participacije posebej, smo s pomočjo faktorjske analize razločili skupne razsežnosti političnega vedenja. Dobili smo tri

dimenzije: rutinsko politično vedenje, individualno politično akcijo in politične mediatorje. Ljudje, ki imajo visoko vrednost na prvi dimenziji, so pogosteje člani in funkcionarji političnih organizacij, se udeležujejo političnih sestankov in aktivno sodelujejo na sestankih. Ljudje, ki imajo visoko vrednost na dimenziji individualna politična akcija, pogosteje vlagajo pritožbe, pišejo pisma bralcev in politične članke v časopise, in se obračajo na politike in uradnike kot posamezniki. Kadar sodelujejo v oblikah rutinske politične participacije, so aktivni, to pomeni da aktivno sodelujejo v razpravah na sestankih. Politični mediatorji pa so člani socialnih omrežij z visoko stopnjo politične komunikacije in se pogosteje kot drugi obračajo na politike in uradnike kot predstavniki skupin. Tudi politični mediatorji so aktivni, ko gre za rutinsko politično akcijo, vendar pa se njihova aktivnost kaže v funkcijah, ki jih imajo. Gre za člane visoko politiziranih omrežij, ki so funkcionarji političnih organizacij in ki nastopajo kot mediatorji med nižjimi in višjimi ravnmi politične hierarhije.

Analiza povezanosti med režimi socialnih omrežij in tremi tipi političnega vedenja pokaže, da socialna integracija v organizacijske kontekste sovпада z višjo politično aktivnostjo (tabela 5). Ljudje s privatiziranimi socialnimi omrežji so nizko na vseh treh oblikah političnega vedenja. Tudi prijateljska socialna omrežja ne vodijo v visoko stopnjo politične vključenosti. Vsa tri, delovna, organizacijska, in diferencirana omrežja, vključujejo vezi, ki jih ljudje vzpostavljajo v formalnih kontekstih – v delovnih organizacijah, ter političnih in ne-političnih prostovoljnih organizacijah. Visoka stopnja socialne integriranosti v ta okolja (ki jo lahko enačimo s stopnjo medosebnega zaupanja) pozitivno korelira z visoko stopnjo politične aktivnosti. Še posebej individualizirana politična akcija in politično mediatorstvo sta obliki političnega vedenja, ki zahtevata visoko stopnjo socialne integracije v organizacije. Dodatna analiza je pokazala, da socialna omrežja vplivajo na politično participacijo tudi, če v analizi upoštevamo le delovno aktivno prebivalstvo.

Tabela 5: Režim socialnih omrežij in trije tipi političnega vedenja (srednje vrednosti)

Omrežni režim	rutinsko politično vedenje	individualizirana politična akcija	politično mediatorstvo	N
Privatizirana omrežja	-.13	-.13	-.12	522
Prijateljska omrežja	-.02	.01	.01	392
Delovna omrežja	.38	.24	.36	109
Organizacijska omrežja	.20	.57	.66	24
Diferencirana omrežja	.15	.08	-.06	231

Ker gre pri delovnih in organizacijskih omrežjih za omrežna režima, ki sta relativno redka v populaciji in značilna za politično zelo aktivno manjšino, velja natančneje primerjati preostale tri režime - privatizirana, prijateljska in diferencirana omrežja. Očitno je, da so diferencirana omrežja tista, ki v splošni populaciji vodijo v zmerno visoko raven politične participacije. Čeprav obstajajo deljena mnenja med avtorji glede tega, kolikšna raven politične participacije je sploh potrebna v demokracijah za učinkovito delovanje političnega sistema, se nagibamo k stališču, ki ga zagovarjajo dediči liberalnih

pluralistov iz 1960-ih, da ni niti potrebno niti željeno težiti k maksimiziranju demokratične politične participacije (Sartori 1987). Ljudje z diferenciranim socialnim omrežjem vzdržujejo ravnovesje med javnim in privatnim tako v svojih aktivnostih kot tudi v socialni identifikaciji. Do organizacij izkazujejo določeno zadržanost, ki pa se ne prevesi v socialno anomijo ali izključenost.

V naslednjem koraku nas zanima, v kolikšni meri je vpliv socialnih omrežij na politično aktivnost neodvisen od drugih socio-demografskih dejavnikov (tabela 6). Vpliv omrežnih režimov na rutinsko politično participacijo (prvi stolpec v tabeli) ostaja močan, kljub temu, da smo v model vključili še spremenljivke spola, starosti, izobrazbe in elitnega statusa. Moški, višje izobraženi, ljudje v aktivnem življenjskem obdobju, in tisti, ki so vključeni v diferencirana, delovna ali organizacijska omrežja, so politično aktivnejši, ko gre za rutinsko politično participacijo. Očitno je, da so socialna omrežja, ki merijo stopnjo zaupanja in odprtosti v okolje, dober indikator politične vključenosti.

Tabela 6: Regresija treh oblik političnega vedenja na socio-demografske dejavnike in socialna omrežja

	rutinsko politično vedenje	individualizirana politična akcija	politično mediatorstvo
Spol			
moški	.25***	.14***	.01
ženski	osnova	osnova	osnova
Izobrazba	.14***	.07**	.15***
Elita¹	.03	.09**	.12***
Starost			
15-25 let	-.17***	.01	.04
26-60 let	osnova	osnova	osnova
61-75 let	-.19***	-.02	.01
Omrežni režim			
privatizirana omrežja	-.10***	-.06	.01
prijateljska omrežja	-.15***	-.01	.03
diferencirana omrežja	osnova	osnova	osnova
delovna omrežja	.02	.07*	.10**
organizacijska omrežja	.02	.07*	.08**
konstanta	.24	.01	-.45
R²	.16	.04	.07
N	1138	1138	1138

Opomba:

1 – Elitni status je merjen kot dihotomka: »1«, če je anketiranec politik ali ima vodstveni oziroma vodilni položaj, »0« za vse ostale.

Zahtevnejše oblike političnega vedenja, kot sta individualizirana politična akcija in politično mediatorstvo, zahtevajo izredno visoko stopnjo socialne integracije v organizacijske kontekste. Tak rezultat dobimo tudi v multivariatni analizi (tabela 6, drugi in tretji stolpec). Individualizirana politična akcija in še posebej politično mediatorstvo sta značilna za ljudi z »višjo« izobrazbo in vodstvenim ali vodilnim

položajem, in za tiste, katerih socialna omrežja kažejo na močno skupinsko integracijo v organizacije.

3.3 Socialna omrežja in nekonvencionalno (protestno) politično vedenje

Socialni kapital, merjen kot članstvo v prostovoljnih organizacijah, vpliva predvsem na konvencionalne oblike politične participacije: »Socialno okolje ima močnejši vpliv na tradicionalne in bolj institucionalizirane aktivnosti kot pa na manj institucionalizirane, ki zahtevajo višji politični aktivizem.« (Anderson 1996: 120) Tudi Torcal in Montero (1999) v študiji socialnega kapitala v Španiji pokažeta, da je članstvo v prostovoljnih organizacijah močnejši prediktor konvencionalne politične participacije kot nekonvencionalne. Opp in Gern (1993) pa ugotavljata, da članstvo v organizacijah nima vpliva na sodelovanje v demonstracijah.

Na drugi strani obstaja statistična evidenca o tem, da je nekonvencionalna ali ne-institucionalizirana akcija (peticije, bojkoti, demonstracije) povezana z zaupanjem (Kaase 1999). V zgodovinski sociologiji najdemo vrsto študij s podobnim zaključkom. Osnovna teza v delih Charlesa Tillya (1975, 1986, 1995) in njegovih študentov (Hanagan 1980, 1989, Margadant 1979) je, da socialna omrežja omogočajo ali zavirajo protestno vedenje s tem, ko zagotavljajo zaupanje in solidarnost ter pomagajo pri reševanju problemov kolektivne akcije. Hkrati pa socialna omrežja tudi vplivajo na karakter protestne akcije, saj omejujejo nabor možnih socialnih struktur, v katerih se rodi kolektivna akcija. Katere skupine in kolektivne identitete bodo sodelovale v protestni akciji, in na kakšen način se bodo med seboj povezovale, je odvisno od socialnih omrežij (Sewell 1980, Gould 1991, 1993).

Druga smer razmišljanja povezuje socialna omrežja s procesom rekrutiranja v protestne aktivnosti in socialna gibanja: »Številni avtorji soglašajo s tezo, da se sodelujoči v socialnih gibanjih običajno rekrutirajo s pomočjo obstoječih socialnih vezi... Toda, kako in zakaj socialne vezi igrajo rekrutacijsko vlogo, ostaja odprto vprašanje« (Marwell et al. 1989). McAdam (1987) je v analizi Freedom Summer projekta, ki velja za politični aktivizem z visoko stopnjo tveganja, predlagal dva osrednja rekrutacijska mehanizma: članstvo v organizacijah (študentske organizacije, cerkev, in organizacije za varstvo človekovih pravic) in socialna povezanost z ljudmi, ki so že aktivisti. V kasnejšem članku sta McAdam in Paulsen (1993) interpretirala sam proces rekrutacije. Ugotovil je, da niti članstvo v organizacijah niti močna socialna vez do aktivistov sama po sebi ne pojasnjujeta aktivizma, ki vključuje visoko tveganje. Za to je potrebna zelo močna identifikacija s cilji gibanja. Članstvo v organizacijah in socialne vezi namreč ne vodijo v aktivizem, v kolikor se ne razvije potrebna identiteta s cilji kolektivne akcije. McAdamov zaključek torej korigira mnoge poenostavljene razlage, ki so izhajale iz teorije socialnega pritiska, ki se izvaja skozi socialna omrežja. Če uporabimo Pizzornovo (1986) razločevanje med lojalnimi člani in tistimi, ki se identificirajo s cilji organizacije, McAdamova analiza potrjuje, da nova socialna gibanja vključujejo predvsem tiste, ki se identificirajo z njihovimi političnimi cilji, in ne zgolj lojalne člane.

Zgornje razlikovanje je pomembno, saj je mogoče pričakovati, da je rekrutacijska vloga socialnih vezi pogojena z režimom socialnih omrežij. Socialna omrežja se namreč

razlikujejo v stopnji avtonomije, ki jo dopuščajo svojim članom, kadar gre za visoko tvegano ravnanje. V omrežnem režimu z visoko stopnjo individualne avtonomije najdemo identifikatorje, v režimih z nizko stopnjo avtonomije pa predvsem lojalne člane. Rus (1999) je pokazal, da je avtonomija visoka predvsem v diferenciranih omrežjih. Izolirani akterji nimajo dostopa do resursov, potrebnih za učinkovito akcijo. Akterji, ki so vključeni v gosto omrežje s »skupinsko« strukturo, pa nimajo zadostne avtonomije, da bi se lahko odločili za tvegano akcijo.

V raziskavi Kvaliteta življenja ni bilo vprašanj, ki bi merila posameznikovo udeležbo ali pa vsaj naklonjenost protestnim oblikam političnega vedenja. Zato si bomo pomagali z analizo na agregatni ravni in primerjali socialna omrežja v treh republikah: v Srbiji, Sloveniji in Makedoniji. Namen analize je pokazati, kako režim socialnih omrežij vpliva na značaj ne-institucionalizirane kolektivne akcije.

Mobilizacija prebivalstva v vzhodni Evropi je bila povsod odločilen vzvod politične transformacije. A med državami so se pokazale pomembne razlike v načinu mobilizacije: »V procesu demokratizacije v vzhodni Evropi je prišlo do pojava nacionalizma, ki je bil močnejši in bolj izključujoč v deželah, ki niso doživele decentralizirane in avtonomne mobilizacije od spodaj navzgor, in artikulacije multiplih političnih identitet. V teh deželah je tudi konsolidacija demokracije vprašljivejša.« (Calhoun 1994). Calhoun ponudi razlago za različne poti demokratizacije v vzhodni Evropi, ki je orientirana na državo. Po njegovem je bila moč državne represije poglavitni razlog za to, da so nekatere države razvile močnejšo in druge šibkejšo civilno družbo. V tem članku, za razliko od Calhouna, menimo, da je tip transformacije in politične mobilizacije ljudi v tem obdobju mogoče razumeti s pomočjo socialnega kapitala. Socialni kapital namreč ne vpliva le na prisotnost/odsotnost kolektivne akcije in na moč politične mobilizacije, ampak tudi na njeno obliko, in na način, kako ljudje vstopajo v politico. V državah in regijah z močnejšim socialnim *potencialom* za povezovanje in vključevanje v intermediarne strukture je prišlo do izrazitejše samorganizacije družbe in mobilizacije od »spodaj navzgor«. Nasprotno pa je bila civilna družba šibka in mobilizacija vodena od »zgoraj navzdol« tam, kjer je bilo socialnega potenciala manj.

Ker je članek namenjen domači javnosti, podrobnejši opis političnega dogajanja v Sloveniji, Srbiji in Makedoniji v tistem obdobju ni potreben.⁶ Za našo analizo je pomembno predvsem to, da je politizacija ljudi v severnem delu Jugoslavije sledila trendom v zahodni Evropi iz začetka 1980ih. Najpomembnejši med njimi so bili pojav novih socialnih gibanj in alternativnih kultur, upadanje članstva v političnih strankah in sindikatih, in pojav novih političnih subjektov v civilni družbi. Radio Free Europe je februarja 1989 poročal, da je v Sloveniji aktivnih okoli 100 »grassroot« organizacij in deset političnih skupin (Stokes, 1993: 237). Politična mobilizacija v Sloveniji je imela izrazit »od spodaj navzgor« karakter, z množico kolektivnih akterjev in identitet, med seboj povezanih v omrežje na podlagi sodelovanja v posameznih projektih. V osrednjem in južnem delu Jugoslavije so bile značilne tradicionalnejših oblike politične mobilizacije. Kolektivna akcija se je odvijala v obliki »en bloc« protestov. Ti so imeli različno socialno osnovo. V ožji Srbiji je prišlo do pouličnih demonstracij (tim. »mitingov resnice«), ki so bile v naprej pripravljene in koordinirane s strani majhne skupine aktivistov (Komite),

povezanih s srbsko politično elito. Politična mobilizacija v Srbije je s tem, ko se je naslonila na nacionalizem, vodila v *de facto* homogenizacijo kolektivne identite in ne v njeno pluralizacijo. V Makedoniji in Kosovu pa je prihajalo do spontanih protestov, ki so bili zasidrani v socialne strukture vsakdanjega življenja (delovne in lokalne skupnosti). Ti protesti so se v nekaterih primerih razširili in se razvili v konflikt na regionalni ravni na način nizanja, raje kot pa povezovanja v omrežje, še več pa je bilo takih, ki so ostali lokalni in kjer ni prišlo do koordinacije med kolektivnimi akterji na nacionalni ravni.

Poglejmo si socialno strukturo v različnih delih Jugoslavije v sredini 1980-ih, z namenom, da pojasnimo zgornje razlike v načinu politične mobilizacije (tabela 7). Privatizirana socialna omrežja, sicer dominanten tip socialnih omrežij v Jugoslaviji, so bila značilna za Srbijo (53%). Politična teorija predvideva, da je v takem primeru mobilizacija prebivalstva malo verjetna. Dogajanje v Srbiji pa je pokazalo, da je tudi v takšni socialni strukturi mogoča zelo intenzivna protestna dejavnost, le da ta ni rezultat družbene samo-organizacije temveč je vodena od »zgoraj navzdol«. Privatizirana socialna omrežja pri tem odigrajo pomembno vlogo pri politizaciji prebivalstva in prenosu političnih vsebin. Ljudje v Srbiji so namreč imeli v tistem obdobju najbolj politizirana socialna omrežja: kar ena desetina se jih je s svojimi močnimi vezmi pogovarjala o politiki ves čas, dobrih 71% pa pogosto. Neformalna politična komunikacija po vaseh in manjših krajih, ter med nižje izobraženim prebivalstvom, je bila višja kot med enakimi socialnimi skupinami v drugih republikah.

Tabela 7: Režim socialnih omrežij v treh jugoslovanskih republikah sredi 1980ih

Republika Omrežni režim	Makedonija	Srbija	Slovenija
Privatizirana omrežja	32%	49%	28%
Prijateljska omrežja	53%	25%	23%
Delovna omrežja	9%	9%	11%
Organizacijska omrežja	0	1%	1%
Diferencirana omrežja	6%	16%	37%
N	102	383	232

Slovenija je imela najvišji delež diferenciranih socialnih omrežij (37%). To so omrežja, ki v večji meri kot ostala povezujejo ljudi iz različnih socialnih kontekstov in dopuščajo posamezniku avtonomijo pri njegovih odločitvah. Prva lastnost je pomembna za oblikovanje kolektivnih identitet in zaupanja, ki segajo preko okvirov obstoječe socialne strukture, na spontan način in brez zagotovil in spodbud tretje instance. Avtonomija pa je ključna za posameznikovo inoviranje v oblikovanju kolektivnih identitet, kar vodi v njihovo pluralizacijo. Diferencirana omrežja dopuščajo in omogočajo pluralno politično mobilizacijo, kot se je razvila v Sloveniji v 1980-ih.

Za razliko od diferenciranih omrežij, prijateljska omrežja, ki so bila dominanten omrežni režim v Makedoniji, ne dopuščajo povezovanja preko meja obstoječe socialne strukture in formiranja novih, šibkih vezi, ki bi peljale v oblikovanje političnih omrežij na nacionalni ravni. Politična akcija se lahko razvije le znotraj socialnih struktur vsakdanjega

življenja. Kadar presega lokalne okvire, se to zgodi na spontan in nekoordiniran način (»protesti se nepričakovano razplamtijo in razširijo po mestih in vaseh«).

Socialna omrežja, zlasti njihov režim, torej vplivajo na nekonvencionalno politično participacijo. McAdam in Paulsen menita, da so najbolj učinkovita socialna omrežja z vidika protestne akcije tista, ki vključujejo veliko premostitvenih vezi (»bridging ties«), ki med seboj povezujejo kohezivne lokalne skupin. Zgornja analiza je pokazala, da vse socialne strukture dopuščajo razvoj protestne akcije, da pa je značaj in razvoj te akcije v veliki meri odvisen od predhodne socialne strukture.

4. Ugotovitve in sklepne misli

Klasične definicije socialnega kapitala so široke definicije, ki opredeljujejo socialni kapital v smislu socialnih omrežij, norm recipročnosti in zaupanja, ter pozitivnih posledic, ki jih ima ta kapital za posameznika in socialni sistem. Vse več avtorjev se danes zavzema za ožjo definicijo v smislu socialnih omrežij. Takšna definicija ne predpostavlja, da v socialnih omrežjih zmeraj prevladuje zaupanje in recipročni odnosi, niti, da imajo socialna omrežja pozitivne posledice za kolektivno akcijo ali posameznikov poskus mobilizacije resursov. Odnos med temi tremi elementi ni predpostavljen, ampak kontingenčen in zato mora biti podvržen empirični analizi (Newton 1999).

Kljub poudarku na socialnih omrežjih, pa je v večini študij socialni kapital še zmeraj operacionaliziran kot članstvo v prostovoljnih organizacijah. V tem članku smo prikazali alternativno merjenje socialnega kapitala s pomočjo analize socialnih omrežij. Začetki te metodologije segajo dobrih dvajset let nazaj, z znano Fisherjevo raziskavo omrežij, katere rezultati so objavljeni v knjigi »To dwell among friends« (1982). Knjiga je danes klasično delo, ki ga ponekod obravnavajo študentje na dodiplomski ravni. Pristop, uporabljen v tej raziskavi pa je doživel mnoge ponovitve in izboljšave na tako različnih področjih kot so socialna opora, inter in intra-organizacijska omrežja, omrežja med elitami, epidemiologija, iskanje zaposlitve, širjenje inovacij, etc.

Analiza povezanosti med socialnimi omrežji in političnim vedenjem je pokazala, da so socialna omrežja dober prediktor tako konvencionalnega kot nekonvencionalnega političnega vedenja. Njihov učinek je neposreden: režim socialnih omrežij vpliva na višjo ali manjšo raven politične vključenosti. Režim socialnih omrežij tudi pojasnjuje razlike v značaju protestne akcije, v kolikšni meri je le-ta vodena od »zgoraj navzdol« ali od »spodaj navzgor«, in vpliva na proces oblikovanja pluralnih kolektivnih identitet.

Relativna vrednost alternativne operacionalizacije socialnega kapitala ostaja odprto vprašanje. Ali iz socialnih omrežij izvemo kaj novega, kar nismo izvedeli že na podlagi merjenja članstva v intermediarnih organizacijah in medosebnega zaupanja? Pričakujemo, da bomo na to vprašanje lahko odgovorili, ko bodo znani raziskave o socialnem kapitalu in aktivnem državljanstvu, ki pravkar poteka v Sloveniji. Celotna raziskava je bila zastavljena tako, da bi v njej razen o standardnih indikatorjih socialnega kapitala izvedeli čimveč tudi o neformalnih socialnih omrežjih.

Opombe

1. Raziskavo Kvaliteta življenja je izvajal Inštitut za sociologijo, v Ljubljani. Raziskava je bila izvedena na reprezentativnem vzorcu v vseh republikah in pokrajinah bivše Jugoslavije.
2. V analizi omrežij anketiranca, ki opisuje svoje omrežje imenujemo *ego*, osebe, ki so vključene v njegovo omrežje, pa *alterji*.
3. Oporna omrežja so bila merjena z vrsto vprašanj o osebah, na katere bi se anketiranec obrnil po pomoč v primeru potrebe ali stiske (pomoč v gospodinjstvu, finančna pomoč, nasvet, in emocionalna pomoč). Rezultati analize opornih omrežij so podrobneje predstavljeni v Igljč (2001).
4. V ekonomski teoriji predstavljajo transakcijski stroški tiste vrste dodatnih stroškov, ki jih je ob poslu treba obračunati, če je stopnja zaupanja nizka: na primer poizvedovanje o strankah in ponudnikih in zbiranje drugih potrebnih informacij, oblikovanje instrumentov za zaščito v primeru zlorabe ravnanja ene od strani.
5. Teoretiki socialnega kapitala se razlikujejo glede na to, ali smatrajo socialni kapital za lastnost individualnih omrežij ali pa za kolektivno lastnost. Dilema je empirična in zahteva odgovor na vprašanje, ali posamezniki lahko prenašajo socialni kapital iz enega socialnega sistema v drugi (npr. ob selitvi), in, kolikšna stopnja socialnega kapitala v neki družbi je potrebna, da bodo tudi posamezniki s šibkimi omrežji uživali njegove sadove. Ta dva pristopa h konceptualizaciji socialnega kapitala se velikokrat, ne pa nujno vedno, prekrivata z razliko med analizo na individualni in agregatni ravni. Vendar pa analize socialnega kapitala na agregatni ravni ne smemo zamenjevati s klasično analizo sklepanja iz agregatne na individualno raven, ki jo pesti problem pravilnega sklepanja (angl. "ecological fallacy"). Ker so socialna omrežja relacijski pojav in ne individualni atribut, je analiza na agregatni ravni popolnoma upravičena.
6. Več o značaju protestne akcije v različnih regijah bivše Jugoslavije v sredini 1980-ih glej v Igljč (2001).

Literatura

- Abowitz, D. (1990) "Sociopolitical Participation and the Significance of Social Context". *Social Science Quarterly* 71(3): 543-566.
- Agresti, A. in B.F. Aresti (1978) "Statistical Analysis of Qualitative Variation". V *Sociological Methodology*, Schuessler K.F. (ur.). San Francisco: Jossey-Bass.
- Agulhon, M. (1982) *The Republic in the Village*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anderson, C. (1996) "Political Action and Social Integration". *American Politics Quarterly* 24(1): 105-124.
- Bellah, R.N., R. Madsen, Sullivan, W. Swidler, in S. Tipton (1985) *Habits of the Heart: Individualism and Commitment*. Berkeley: University of California Press.
- Blau, P.M. in J.E. Schwartz (1984) *Crosscutting Social Circles: Testing a Macrostructural Theory of Intergroup Relations*. New York: Academic Press.
- Bott, E. (1971) *Family and Social Network*. New York: Free Press.
- Burt, R.S. (1984) "Network Items and the General Social Survey". *Social Networks* (6): 293-339.
- Calhoun, C. (1994) "Social Theory and the Politics of Identity". V *Social Theory and the Politics of Identity*, C. Calhoun (ur.). Oxford: Blackwell Press.

- Cohen, J. (1999) "Trust, Voluntary Association and Workable democracy: The Contemporary American Discourse of Civil Society". V *Trust & Democracy*, Warren M. (ur.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, R.A. (1961) *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven: Yale University Press.
- De Hart in P. Dekker (1999) "Civic Engagement and Volunteering in the Netherlands". V *Social Capital and European Democracy*, J. van Deth et al. (ur.). London: Routledge Press.
- Deutsch, K. (1966) *Nationalism and Social Communication*. Cambridge: MIT Press.
- Eliasoph, N. (1998) *Avoiding Politics. How Americans Produce Apathy in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, S.M. in H.C. Boyte (1992) *Free Spaces: The Sources of Democratic Change in America*. Chicago: Chicago University Press.
- Flap, H. in B. Volker (v tisku, 2001) "Weak Ties as a Liability: The Case of East Germany" *Rationality & Society*.
- Fuchs E., L. Minnite, in R. Shapiro (2000) "Political Capital and Political Participation". 2000 Meeting of the American Political Science association.
- Gould, R. (1991) "Multiple Networks and Mobilization in the Paris Commune 1871". *American Sociological Review* **56**:716-29.
- Gould, R. (1993) "Collective Action and Network Structure". *American Sociological Review* **58**: 182-196.
- Hanagan, M. (1980) *The Logic of Solidarity: Artisans and Industrial Workers in Three French Towns, 1871-1914*. Urbana: University of Illinois Press.
- Hanagan, M. (1989) *Nascent Proletarians*. Cambridge: Basic Blackwell Press.
- Hanžek, M. in M. Gregorač (ur., 2001) *Poročilo o človekovem razvoju, Slovenija 2000-2001*. Ljubljana: Urad R Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
- Hardin, R. (1999) "Do We Want Trust in Government". V *Democracy & Trust*, Warren, M. (ur.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hechter, M. (1978) "Group Formation and the Cultural Division of Labor." *American Journal of Sociology* **84** (2): 293-318.
- Hodson R., D. Sekulič, in G. Massey (1994) "National Tolerance in the Former Yugoslavia". *American Journal of Sociology* **99** (6): 1534-1558.
- Hoogh, M. (2001) "Value Congruence within Voluntary Associations: A Social-psychological Extension of Social Capital Theory". European Science Foundation EURESCO Conference on Social Capital.
- Iglič, H. (2001) "Formation of politica ties". *Doktorska disertacija*. New York: Columbija University.
- Iglič, H. (v tisku, 2002) "Trust Networks and Democratic Transition". V *Social Capital and Democratic Transition*, Uslander E. in G. Badescu (ur.). London: Routledge Press.
- Inglehart, R. (1999) "Trust, Well-being and Democracy". V *Democracy & Trust*, Warren M. (ur.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Knoke, D. (1982) "Political Mobilization by Voluntary Associations". *Journal of Political and Military Sociology* **10** (3): 171-182.
- Lazarsfeld, P. and R. Merton (1954) "Friendship as a Social Process". V *Freedom and Control in Modern Society*, M.Berger, T. Abel in C.H.Page (ur.). New York: Octagon Books.

- Lockwood, D. (1960) "The New Working Class". *European Journal of Sociology* **2**.
- Lockwood, D. (1982 [1966]) "Sources of Variation in Working Class Images of Society." V *Class, Power, and Conflict*, A. Giddens in D. Held (ur.). Berkeley: University of California Press.
- Mansbridge, J. (1980) *Beyond Adversary Democracy*. New York: basic Books.
- Margadant, T. W. (1979) *French Peasants in Revolt: The Insurrection of 1851*. Princeton: Princeton University Press.
- Marwell, G., P. Oliver in R. Pahl (1988) "Social networks and Collective Action". *American Journal of Sociology* **94**: 502-534.
- McAdam, D. (1982) *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press.
- McAdam, D. (1987) "Recruitment to High-Risk Activism: The Case of Freedom Summer". *American Journal of Sociology* **92**: 64-90.
- McAdam, D. in R. Paulsen (1993) "Specifying the Relationship Between Social Ties and Activism". *American Journal of Sociology* **99**: 640-667.
- McPherson, M. in L. Smith-Lovin (1987) "Homophily in Voluntary Associations". *American Sociological Review* **52**: 370-379.
- Milić, A. (1995) "Svakodnevni život porodica u vrtlogu društvenog rasula: Srbija, 1991-1995 godine". V *Društvene Promene i Svakodnevni Život: Srbija Početkom Devedesetih*, S. Bolčić (ur.). Beograd: Institut za sociološka istraživanja.
- Newton, K. (2001) "Social Trust and Political Disaffection: Social Capital and Democracy." European Science Foundation EURESCO Conference on Social Capital.
- Norris, P. (2001) "Making Democracies Work: Social capital and Civic Engagement in 47 Societies". European Science Foundation EURESCO Conference on Social Capital.
- Offe, C. (1999) "Can We Trust Our Fellow Citizens?" V *Democracy & Trust*, Warren M. (ur.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Olsen, M. (1972) "Social Participation and Voting Turnout: A Multivariate Analysis". *American Sociological Review* **37**: 317-333.
- Opp, K.D. in C. Gern (1993) "Dissident Groups, Personal Networks and Spontaneous Cooperation". *American Sociological Review* **58**(5): 659-680.
- Parry, G., G. Moyser in N. Day (1992) *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, C. (1970) *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pizzorno, A. (1986) "Some Other Kind of Otherness: Critique of Rational Choice Theories". V *Development, Democracy, and Trespassing: Essays in Honor of A.O. Hirschman*. Notre Dame: Notre Dame Press.
- Pollock, P.III (1982) "Organizations as Agents of Mobilization". *American Journal of Political Science* **26**(3): 485-503.
- Putnam, R. D. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rokkan, S. (1959) "Electoral Activity, Party Membership and Organizational Influence". *Acta Sociologica* **4** (1) 25-37.
- Rose, R. (1994) "Postcommunism and the Problem of Trust". *Journal of Democracy* (5):18-30.
- Rothstein, B. (2000) "Trust, Social Dilemmas and Collective Memories". *Journal of Theoretical Politics* **12** (4): 477-501.

- Rothstein, B. in D. Stolle (2001) "Social Capital and Street-Level Bureaucracy: An Institutionalized Theory of Generalized Trusts." European Science Foundation EURESCO Conference on Social Capital.
- Rus, A. (1999) *Managerial Responses to Privatization*. Ljubljana: Znanstvena kjižnica FDV.
- Sartori, G. (1987) *The Theory of Democracy Revisited: The Contemporary Debate (Part One)*. New Jersey: Chatham House Publishers.
- Sewell, W.H. Jr. (1980) *Work and Revolution in France*. New York: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1976) *The Vendee*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tilly, C. (1986) *The Contentious French*. Cambridge: Belknap Press.
- Tilly, C. (1995) *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834*. Cambridge: Harvard University Press.
- Torcal, M. in J.R. Montero (1999) "Facets of Social Capital in New Democracies". V *Social Capital and European Democracy*, J. van Deth, M. Maraffi, K. Newton, in P. Whiteley (ur.). London: Routledge Press.
- Uslaner, E. (1999) "Democracy and Social capital". V *Democracy & Trust*, Warren M. (ur.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Uslaner, E. (2001) "Trust as a Moral Value". European Science Foundation EURESCO Conference on Social Capital.
- van Deth, J. (1997) "Introduction: Social Involvement and Democratic Association." V *Private Groups and Public Life*, J. van Deth (ur.). London: Routledge Press.
- van Deth, J. (2000) "Interesting but Irrelevant: Social Capital and the Saliency of politics in Western Europe". *European Journal of Political Research* 37: 115-147.
- van Deth, J. (2001) "The Proof of the Pudding: Social capital, Democracy and Citizenship". European Science Foundation EURESCO Conference on Social Capital.
- Verba, S. (1961) *Small Groups and Political Behavior. A Study of Leadership*. Princeton: Princeton University Press.
- Verba, S. in N. Nie (1972) *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper & Row.
- Verba S., K.L. Schlozman in H.E. Brady (1995) *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Zald, M.N. in J.D. McCarthy (1987) *Social Movements in an Organizational Society*. New Brunswick: Transaction Books.

Avtoričin naslov:

Dr. Hajdeja Igljč,
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani,
p.p. 2547, 1000 Ljubljana
e-mail: hajdeja.iglic@guest.arnes.si

Rokopis prejet avgusta 2001, dokončno sprejet novembra 2001. Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo: izvorni znanstveni članek (s kvantitativno argumentacijo).